

Huvudredaktör och ansvarig utgivare: ROBERT JOSEPHSSON

Redaktion och expedition: SVEAVÄGEN 53, STOCKHOLM • Ahlén & Åkerlunds Fotogravyranstalt, Stockholm, Sverige 1945

HERBERT TINGSTEN:

SOCIALISM OCH FRIHET

I äldre planritningar till ett idealsamhälle, ett Utopia, utgick man i regel från att detta skulle innebära en väldig maktkoncentration hos staten och en i detalj gående reglering av medborgarnas handlande. Platons, Campanellas och Thomas More's utopier sikta, för att använda vår tids språkbruk, närmast på upprättandet av diktaturer, inom vilka den enskilde genom statliga direktiv och föreskrifter skulle förmås eller tvingas till en livsföring, som utifrån vederbörande författares värderingar var på en gång moralisk och samhällsnyttig. Även i 1800-talets socialistiska litteratur, t. ex. hos Robert Owen, Fourier och Bellamy, möter stundom samma inställning. Ofta har man tänkt sig, att staten skulle fastställa medborgarnas yrken och sättet för deras utövande, reglera inkomsten och den sociala ställningen, samt helt övertaga uppfostrandet av barnen för att därigenom hos alla inplanta en enhetlig och »riktig» åskådning.

Med de liberala idéernas framträngande under 1700-talet få de på lång sikt ställda reformplanerna en annan karaktär. Den individuella självbestämmanderätten på det materiella likaväl som på det andliga området framstår som ett högsta värde. Denna uppfattning blir bestämmande även för den viktigaste av de socialistiska riktningarna, den marxistiska. Marx kan i själva verket från den här anlagda synpunkten sägas ha drivit liberalismen till dess yttersta konsekvenser. Frihet och statsstyrelse voro enligt hans mening oförenliga ting. Först då staten avskaffades och den tvungna samverkan, som framkallats av statsstyrelsen, avlöstes av en obunden sammanlevnad människorna emellan, var verklig frihet uppnådd.

Denna tanke på statens avskaffande har av den moderna socialismen helt uppgivits eller ock ställts på en så avlägsen framtid, att den förlorat varje betydelse. Problemet har blivit att finna en sådan position gentemot staten eller att på så sätt utnyttja statsmakten, att den för Marx grundläggande frihetsprincipen förenas med det för honom och socialismen överhuvud väsentliga kravet på en förbättring av de fattigare folkgruppernas ställning. En väg har varit en aktiv socialpolitik, som ökat tryggheten utan att begränsa friheten. Andra vägar ha beträffats av sammanslutningar såsom fackföreningsrörelsen och Kooperationen, vilka genom fria aktioner sökt verka för samma syfte. Begränsade socialiseringsåtgärder ha också genomförts på socialistiskt initiativ; i princip ha de icke inneburit något nytt, eftersom i alla länder, icke minst Sverige, vissa härför särskilt lämpade produktionsgrenar sedan gammalt tillhöra staten.

Med den i Ryssland genomförda socialiseringen och det i en rad stater nu aktuella kravet på planhushållning har socialismen vidgat sitt aktionsprogram. Socialiseringen innebär statlig äganderätt till produktionsmedlen, planhushållning måste i varje fall anses innebära, att staten skall dirigera näringslivet i så mått, att den bestämmer, vilka huvudsakliga näringar som skola drivas, i vad mån vissa viktigare varor skola produceras samt i det stora hela fastställer villkoren för produktionen. Ur synpunkten av statens maktställning synes skillnaden mellan socialisering och planhushållning icke vara betydande. De huvudsakliga skäl, som anförts för den planeringsprincip, vilken i länder som Sverige och England tenderar att bli socialdemokratins centrala programpunkt, äro två: produktionen skulle ökas och rationaliseras; endast på denna väg skulle man kunna realisera, eller åtminstone närma sig, ekonomisk jämlikhet.

På dessa punkter är någon säker bevisning icke möjlig. De erfarenheter, som stå till buds särskilt i fråga om planhushållningens verkningar, äro icke tillräckliga för att ge bestämd vägledning. Klart är emellertid, att den fria hushållningen under fredstid överallt medfört en ofantlig välståndsökning, som lett till en flerdubbling av arbetarnas reallöner sedan industrialismens genombrottsår. Klart är också, att den produktionsökning, som skett i det huvudsakligen under statens ledning indu-

straliserade Ryssland, icke varit större än den, som under motsvarande skeden skett i länder utan statlig planering. Vad jämlikheten beträffar, ligger det även nära till hands att hänvisa till Ryssland. Lenin var från början en entusiastisk anhängare av den absoluta jämlikheten — direktörer och arbetare skulle ha samma lön — men han fann det omöjligt att förverkliga sina grundsatsar, och alltmera djupgående ekonomiska skillnader ha kommit att prägla den kommunistiska regimen: det beräknas att direktörerna i de statliga företagen ha femtio till åttio gånger högre lön än de vanliga arbetarna — ungefär samma proportion som i Förenta staterna. Kapitalinvestering och räntetagande har möjliggjorts; i de högre undervisningsanstalterna är överklassens ungdom, liksom i borgerligt styrda stater, starkt överrepresenterad.

Under dessa förhållanden blir för många avgörande, huruvida planhushållning kan antas vara förenlig med bevarandet av friheten på områden utanför produktionen i egentlig mening, särskilt den andliga friheten. Här uppstår även för socialismen, som ständigt hävdad denna frihet som ett högsta värde, ett dilemma. Det synes till en början givet att med planering av produktionen måste följa en reglering, eller åtminstone en ledning, av konsumtionen på viktigare områden. Om staten fastställer vad som skall frambringas och därjämte kontrollerar utrikeshandeln, tvingas den i själva verket att, i stället för de enskilda, bestämma konsumtionsutvecklingen. Den frihet att välja yrke, som nu finnes och som även för de ekonomiskt svagaste folkgrupperna har reell betydelse, kan ej gärna upprätthållas under planering; man kan icke dirigera produktionen utan att dirigera producenterna. Skulle staten i ett planhushållningssamhälle tillåta strejker, innebure det att dess produktionsplan helt bleve beroende av enskilda arbetaregruppernas inställning; en metallarbetarestrejk, såsom den nu föreliggande, skulle helt kullkasta de statliga planerna. På alla dessa punkter ha de planstyrda staterna också dragit de för friheten förstörande konsekvenserna av sitt program.

På det andliga området äro motsvarande synpunkter tillämpliga. Går planeringen mera i detalj, är en fri debatt uppenbart utesluten; hur skulle en sådan kunna äga rum, om staten kontrollerar förläggare och utgivningsverksamhet? Att den av staten bekostade forskningen nu är fri, är ingen garanti för dess frihet under planhushållning; att frihet nu är möjlig sammanhänger med att ett stort område av andlig verksamhet utanför statens ram är för handen. Men även en mindre specialiserad statlig planering innebär risker för den andliga friheten. Sedan staten fastställt en viss produktionsplan, måste exempelvis en kritik av denna försvaga möjligheten av dess realiserande, och kritiken kommer därför lätt att uppfattas och behandlas som ett mot staten riktat sabotage. Jämväl i detta hänseende ha de planstyrda diktaturstaterna genom att helt undertrycka debattfriheten handlat följdriktigt. Och det är betecknande, att en av planhushållningens mest energiska anhängare i England, Harold Laski, i en nyligen utgiven bok öppet uttalat, att i ett planstyrt samhälle opponenter kunna tolereras endast så länge som de äro ofarliga för den bestående regimen (Vår tids revolution, s. 393).

Det synes alltså naturligt att betrakta planhushållningstanken som ett återfall i en äldre tids av statsabsolutism präglade teorier. Den strider mot den grundsats om personlig frihet, som i stort sett bestämt utvecklingen efter 1789, och som godtagits av de centrala socialistiska åskådningarna. Ett avvisande av planeringstanken behöver icke innebära konservatism. En väldig socialpolitisk verksamhet, som kan tillgodose även kravet på sysselsättning åt alla, är möjlig utan planhushållning. Socialiseringsåtgärder på särskilda områden — exempelvis försäkringsväsendet och rustningsindustrin — äro tänkbara utan att statens kontroll och ledning gentemot näringslivet får sådan karaktär, att socialreformismen slår över i diktatur och ofrihet.